

Annotation. *The article is devoted to analysis of definition «state's regulation in economics».*

Key words: *state's regulation, state's regulation in economics, state's influence on economics, function of state's administration.*

2

УДК 006.1:338.432

Д. Ф. Крисанов, д.е.н., професор, Інститут економіки та прогнозування НАН України, м. Київ

СТАНДАРТИЗАЦІЯ В АГРОПРОДОВОЛЬЧОМУ КОМПЛЕКСІ УКРАЇНИ: СТАН, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ

Проаналізовано ситуацію із розробленням, гармонізацією та впровадженням стандартів якості й безпечності продовольства на підприємствах агропродовольчої сфери. Розкрито причини, що гальмують стандартизацію, та обґрунтовано пріоритетні напрямки і ефективні важелі, використання яких сприятиме активізації цього процесу.

Ключові слова: *агропродовольчий комплекс, стандарти якості й безпечності, технічні регламенти, системи управління, європейські й міжнародні нормативні документи, стандартизація.*

За нинішніх умов, прикметними рисами яких є членство України в СОТ та її прагнення до поглиблення інтеграційних процесів з Європейським Союзом, особливої актуальності набули питання підвищення якості й безпечності вітчизняної продукції загалом та аграрної сировини і харчових продуктів, особливо. Відповідність вітчизняного продовольства вимогам, які висуваються до нього міжнародними і європейськими нормативними документами, є важливою ланкою у складному і багатосторонньому ланцюзі гармонізації як національної законодавчої бази з чинною у Європейському Союзі, так і реальним підтвердженням посилення на цій основі інтеграційних процесів між Україною і ЄС. Водночас, зближення чинного українського з аналогічним законодавством ЄС включає кілька напрямів формування інфраструктури якості, зокрема: стандартизація, метрологія, оцінювання відповідності, акредитація, ринковий нагляд. Створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС має бути підкріплене Угодою про оцінювання відповідності та прийнятність промислових товарів (АСАА) [1, с. 45].

Щоб зрозуміти ситуацію, яка склалася із проведенням робіт по стандартизації в агропродовольчому комплексі, необхідно розкрити механізм розроблення і затвердження національних стандартів, їх гармонізації з європейськими і міжнародними нормативними документами. До цього необхідно висвітлити особливості, які стосуються впровадження вимог стандартів у виробництві в нашій і європейських країнах, а також специфіку і джерела фінансування

робіт по стандартизації, участь у їх проведенні зацікавлених підприємницьких структур. Крім вищезгаданого, надзвичайно важливого значення набуває адаптація вітчизняної системи державного контролю за якістю та безпечністю продуктів харчування до чинної в Європі. В цьому ж контексті ще важливішого значення набуває перехід від системи сертифікації продукції, послуг, персоналу, систем управління та ін., що функціонує на території України, до оцінювання відповідності та її зближення з аналогічною європейською системою оцінювання відповідності. Це надзвичайно важливо, оскільки дотепер суттєвим гальмом на цьому шляху стало те, що вітчизняний акредитаційний орган (Національне агентство з акредитації України (НААУ) не є членом міжнародних та європейської організації з акредитації і це надзвичайно ускладнює процедуру експорту вітчизняної продовольчої продукції, яка отримала сертифікат відповідності у вітчизняних центрах сертифікації, та ін.

Підвищений інтерес до проблеми розроблення та гармонізації національних стандартів у сфері якості та безпечності агропродовольчої продукції пояснюється наступними важливими обставинами, зокрема:

- по-перше, стандарти є серцевиною національної системи технічного регулювання: на основі нормативних показників, вимог, приписів, обмежень і заборон, які ними передбачені, формується вся система нормативно-правового забезпечення (закони, технічні регламенти, кодекси усталеної практики, технічні умови тощо), тобто вони повинні включатися в повному обсязі;

- по друге, рівень гармонізації національних стандартів з європейськими і міжнародними нормативними документами є лише першим показником, який відображає відповідність чинної бази стандартів аналогічній в ЄС та СОТ, а другим – стан впровадження їх вимог у виробництво. В цьому відношенні вітчизняні господарюючі суб'єкти мають повну свободу дій, тобто, лише за власним бажанням або ж на вимогу споживачів – оптових торговельно-закупівельних компаній, впроваджують їх вимоги у виробництво. На відміну від України в країнах-членах ЄС впровадження вимог щодо безпечності харчових продуктів з 1996 р. [2, с. 57] є обов'язковим;

- по-третє, вимоги міжнародних і європейських стандартів є обов'язковими при розробленні та сертифікації систем управління якістю, безпечністю та екологічного управління. Отже, на тих підприємствах, де ще не впроваджувалися вимоги гармонізованих національних стандартів, створення сучасних систем управління можливе за умови докорінної інноваційно-технологічної модернізації виробництва і це надзвичайно ускладнює і подовжує у часі цей процес [3, с. 172-173];

- по-четверте, суттєвим гальмом на шляху прискорення процесу стандартизації виступає нерозробленість багатьох нормативних показників (санітарні нормативи), які стосуються обов'язкових параметрів безпечності та мінімальних специфікацій якості;

- по-п'яте, склад і структура міжнародних і європейських стандартів, що відносяться до сфери якості й безпечності агропродовольчої продукції, не є

повними і закінченими, а навпаки – постійно розвиваються та ускладнюються. Ось чому лише з урахуванням вище перелічених чинників, притаманних нинішньому етапу стандартизації, доречно аналізувати досягнуті здобутки та існуючі проблеми, що гальмують цей процес.

Необхідно підкреслити, що розроблення нових та гармонізація чинних вітчизняних стандартів розпочалися ще в 1999 р., а тих, що відносяться до сільського господарства, – в 2001 р., до харчової промисловості – лише в 2002 р. [4, с. 215]. Результати проведення робіт по стандартизації наведені в табл. 1.

Наведені в табл. 1 статистичні дані необхідно оцінювати з наступної точки зору. Згідно з намітками Програми інтеграції України до Європейського Союзу [5] передбачалося, що на кінець 2007 р. частка гармонізованих з європейськими і міжнародними нормативними документами національних стандартів повинна становити не менше 80%. Однак, у зв'язку із серйозним відставанням української сторони в частині, що стосується проведення робіт по стандартизації, для вищезазначеного показника пізніше було прийнято іншу дату – на початок, а потім на кінець 2011 р. У цьому випадку до зазначеної дати залишається практично два роки і щоб хоча б за кількісними параметрами вийти на цей показник необхідно щорічно розробляти і гармонізувати по агропродовольчому комплексу не менше ніж по 500 нормативних документів. Тут береться до уваги, що база нормативних документів ЄС та СОТ шляхом оновлення застарілих та розроблення нових стандартів поповнюється щорічно не менше ніж на 200 одиниць і до того ж цей процес не припиняється. Це що стосується агропродовольчого комплексу України загалом та за умови прийняття за основу стандартної бази ЄС та СОТ.

Воднораз, коли за основу прийняти базу стандартів агропродовольчого комплексу України або ж у порівнянні з аналогічною по народному господарству, а також із базою нормативних документів ЄС і СОТ, то виявляться наступні неспівставності або ж навіть суперечності чи асиметрії (табл.1):

- база стандартів за 39 галузями стандартизації по народному господарству України на кінець 2009 р. становила майже 27,4 тис. нормативних документів, а аналогічна база міжнародних та європейських організацій із стандартизації – 45,5 тис. од., або майже в 1,7 рази більше;

- в агропродовольчому комплексі ситуація із базою нормативних документів є з точністю до навпаки: українська майже у 2,4 рази за кількістю перевищує аналогічну міжнародну та європейську (відповідно 4512 і 1912 нормативних документів);

- статистика показує, що на кінець 2006 р. кількість стандартів, які відносяться до агропродовольчої сфери, становила 1,15 тис. нормативних документів [5, с. 153], на кінець 2008 р. – 3,5 тис. [4, с. 216], а на кінець 2009 р. – 4,5 тис. [7], що загалом свідчить про розширення і нарощування робіт по стандартизації. Однак, такий великий приріст нормативної бази був зумовлений уточненням номенклатури стандартів по суміжних галузях, зміною кодуван-

Таблиця 1.
Розроблення та впровадження в агропродовольчому комплексі України міжнародних і європейських стандартів*

Клас та галузі стандартизації за ДК 004	Загальна кількість стандартів, одиниць:		в т.ч. гармонізовано із стандартами ISO, IEC, CEN, ETSI, CENELEC, одиниць	Рівень гармонізації національних стандартів, %:	
	міжнародних та європейських організацій із стандартизації	вітчизняних організацій із стандартизації		стосовно вітчизняних	європейських і міжнародних
65 сільське господарство	752	1345	368	27,4	48,9
67 харчова промисловість	1160	3167	475	15,0	41,0
Всього по агропродовольчому комплексу	1912	4512	843	18,7	44,1
Довідково: всього по національному господарству	45511	27371	6398	23,4	14,0
Частка агропродовольчого комплексу, %	4,2	16,5	13,2	-	-

* За даними Держспоживстандарту України за 2009 р.

ня, розробкою нових та оновленням застарілих нормативних документів, а також іншими причинами, що послужило підставою для віднесення їх до бази стандартів агропродовольчої сфери. Отже, унаслідок проведення внутрішніх перегруповань у базі стандартів народного господарства України мало місце надзвичайно масштабне спотворення показників процесу гармонізації по вітчизняному агропродовольчому комплексу;

- частка стандартів, що відносяться до агропродовольчої сфери, стосовно їх загальної кількості в Україні становить 16,5%, в ЄС та СOT – 4,2%. Такий багаторазовий перекіс свідчить на користь того, що гармонізація стандартів, які відносяться до агропродовольчої сфери України, повинна в кілька разів (точніше, майже учетверо) перевищувати темпи гармонізації загалом по народному господарству;

- частка гармонізованих національних нормативних документів по відношенню до вітчизняної бази стандартів народного господарства становить 23,4%, агропродовольчої сфери – 18,7%, тобто помітно відстає. Але стосовно бази стандартів СOT і ЄС ситуація має дзеркальне відображення та з трьохкратним відривом – рівень гармонізації відповідно становить 14,0% і 44,1%, що свідчить про глибоку асиметрію у проведенні зазначених робіт.

Щоб зрозуміти ситуацію із масштабами і темпами робіт по стандартизації необхідно звернутися до звітних даних, які щорічно оприлюднює Держспоживстандарт України [7].

Наведені в табл. 2 підрахунки переконливо свідчать про те, що коли масштаби робіт по стандартизації будуть співставні з їх обсягами за 2009 р., то досягати запланованих показників по гармонізації можливо лише в межах 2020 р., а народному господарству – ще пізніше. І це за умови, що всі затвержені стандарти будуть гармонізовані. За таких обставин постає надзвичайно складне завдання: як і за рахунок чого можна суттєво покращити ситуацію в сфері стандартизації по агропродовольчому комплексу?

Однією з важливих підойм, з використанням якої відбувається виконання робіт по стандартизації взагалі, є їх фінансування. Згідно з існуючою практикою фінансування цих робіт відбувається з державного бюджету за напрямом «Наукова розробка у сфері стандартизації та сертифікації сільськогосподарської продукції», звітність по якому можна відстежити починаючи з 2002 р. Фактичні дані є наступними: 2002 р. – 830 тис. грн., 2003 р. – 1251,4 тис. грн., 2004 р. – 4531,3 тис. грн., 2005 р. – 40863,4 тис. грн., 2006 р. – 41981,6 тис. грн., 2007 р. – 8711,8 тис. грн., 2008 р. – 40280,0 тис. грн., 2009 р. – 6948,6 тис. грн. Загалом, ця сума – 145,4 млн. грн. - доволі значна, але недостатня для забезпечення дотримання строків і обсягів гармонізації, які були передбачені програмними документами.

До недоліків і прорахунків бюджетного фінансування робіт по стандартизації в агропродовольчому комплексі, а також значного відставання із їх проведенням необхідно віднести наступні об'єктивні і суб'єктивні передумови, обставини і чинники, зокрема:

Таблиця 2.
Розроблення та затвердження нормативних документів у сфері стандартизації по агропродовольчому комплексу України за 2009 р. [7]

Найменування показників	Кількість нормативних документів, одиниць:				Частка агропродовольчого комплексу, %
	Всього	в т.ч. по агропродовольчому комплексу	з них:		
			сільське господарство	харчова промисловість	
1. Затверджено стандартів	1057	252	93	159	23,6
- з них гармонізовано	831	122	53	69	14,7
2. Скасовано застарілих стандартів	311	100	24	76	32,1
- в т.ч. гармонізованих	431	10	4	6	7,6
- з них розроблених до 1992 р.	48	6	2	4	12,5
А. Довідково:					
3. Всього нормативних документів	27371	4512	1345	3167	16,5
- частка затверджених стандартів (п.1 : п.3), %	3,9	5,6	6,9	5,0	-
Б. Розрахунок обсягів робіт по стандартизації станом на початок 2010 р., які необхідно виконати, щоб забезпечити рівень гармонізації національних стандартів не менше 80%:					
4. Кількість стандартів, що становлять 80% від загального обсягу (п.3 x 0,8)	21898	3610	1076	2334	16,5
5. Кількість гармонізованих стандартів	6398	843	368	475	13,2
6. Кількість стандартів, які необхідно гармонізувати в перспективі (п.4 – п.5)	15500	2767	708	2059	17,8
7. Кількість часу, необхідного для забезпечення 80% гармонізації бази стандартів при темпах стандартизації, досягнутих у 2009 р. (п.6 : п.1), років	14,5	11	7,6	13	-

- на межі 1990-2000 рр. було втрачено 2-3 роки реального часу для організації і розгортання робіт по стандартизації унаслідок затяжної реакції органів управління державними фінансами на пропозиції національного органу з технічного регулювання і захисту прав споживачів щодо надання необхідних бюджетних асигнувань;

- відсутність у вітчизняного органу з технічного регулювання практичного досвіду по підключенню до робіт із стандартизації зацікавлених у цьому підприємницьких структур, включаючи фінанси і матеріальні ресурси та кваліфікованих фахівців;

- запізнілий старт при незначних обсягах фінансування, що мало своїм наслідком фактичне консервування процесу започаткування робіт по стандартизації в агропродовольчому комплексі протягом перших трьох (2002-2004) років;

- нерівномірність фінансування – піки фінансування припадають на 2005, 2006, 2008 рр., а їх мінімум – на 2007 та 2009 рр., а також спостерігалось виділення основних обсягів бюджетних коштів у другій половині фінансового року. Це гальмувало проведення робіт по стандартизації, провокувало значні часові розриви у розробленні нормативних документів та затягування строків із їх затвердженням;

- затяжний період формування технічних комітетів стандартизації (ТК). Загалом в агропродовольчому комплексі повинно функціонувати 30 ТК, однак до цього часу не всі з них створені, а значна їх частина недоукомплектована кваліфікованими кадрами, що значно гальмує розгортання робіт по стандартизації;

- неадекватна, а точніше – дуже млява реакція органів державного управління на нові виклики, що постали у сфері стандартизації у зв'язку із набуттям Україною членства в СОТ та поглибленням інтеграційних процесів з ЄС тощо.

Необхідно підкреслити, що в західних економічно розвинутих країнах задачі, які постають перед національними органами із стандартизації, вирішуються за активної участі бізнесових структур. Узагальнення міжнародного досвіду у цій сфері дозволяє виділити такі основні напрямки цієї участі [4, с. 222]:

- фінансування робіт по розробленню окремих стандартів;
- фінансова підтримка спеціальних програм (спонсорство);
- участь делегованих фірмами фахівців (експертів) у діяльності технічних комітетів стандартизації та виконанні робіт, що проводяться цими ТК. Ця форма є найвагомішою і найпоширенішою серед вище перелічених.

Що ж стосується України, то необхідно відзначити наступне: певні зрушення тут вже мають місце, однак вони не носять системного характеру. На нашу думку, важливі причини, що гальмують поширення такої практики у вітчизняному середовищі, включають наступні.

По-перше, організаційну роз'єднаність суб'єктів господарювання практично всіх галузей і підгалузей харчової промисловості. За нинішніх умов певні, чітко окреслені та делеговані функції по відношенню до своїх членів можуть виконувати галузеві асоціації, союзи, громадські об'єднання тощо, якщо вони передбачені відповідними угодами. В окремих випадках вдається на рахунках галузевих асоціацій зібрати необхідні кошти (тобто, у формі членських внесків) для фінансування робіт по стандартизації. Однак частка стандартів, які розроблено за кошти суб'єктів господарювання, не перевищує 2,5% їх загальної кількості по народному господарству [8]. За кордоном частка бізнесу у фінансуванні цих робіт перевищує половину.

По-друге, відсутність відповідної законодавчо-нормативної бази, що стосується унормування джерел і обсягів фінансування робіт по стандартизації загалом, а особливо – в галузях матеріального виробництва.

По-третє, відсутність податкових пільг для тих суб'єктів господарювання, які приймають активну участь не тільки у фінансуванні робіт по стандартизації, а також шляхом участі у формуванні та діяльності ТК із стандартизації. Про необхідність значного нарощування обсягів робіт по стандартизації, гармонізації національних стандартів та впровадженні їх вимог у виробництво може свідчити наступний факт: у 2009 р. було видано сертифікатів відповідності на харчову продукцію (тобто, після проведення її сертифікації та визнання відповідності вимогам нормативних документів) на третину менше, порівняно з 2008 р., – відповідно 23, 3 тис. і 36,5 тис. од., що пройшли через Реєстр системи сертифікації УкрСЕПРО. Цю тенденцію, на нашу думку, можна пояснити, з однієї сторони, певним скороченням виробництва харчових продуктів взагалі, а особливо тих, що експортуються за кордон, а з другої, – зниженням ролі сертифікації продукції та зростанням значення сертифікованих систем управління якістю, безпечністю та екологічного управління як ефективного інструменту в забезпеченні випуску якісного та безпечного для людини продовольства. Зазначимо, що на кінець 2008 р. на 288 підприємствах харчової промисловості були впроваджені та сертифіковані системи управління якістю згідно ISO 9001 та ДСТУ ISO 9001 «Системи управління якістю. Вимоги». Крім того, на 74 підприємствах були сертифіковані системи управління безпечністю згідно ДСТУ 4161-2003 «Системи управління безпечністю харчових продуктів. Вимоги», на 8 заводах – згідно ДСТУ ISO 22000-2007 «Системи управління безпечністю харчових продуктів. Вимоги до будь-яких організацій харчового ланцюга». В 2009 р. було видано ще 58 сертифікатів на системи управління якістю, що ж стосується системи управління безпечністю, то така інформація поки що відсутня [7]. Отже, загалом на більше 400 підприємствах харчової промисловості впроваджені та сертифіковані системи управління якістю та безпечністю харчових продуктів. Це становить 7,6% від загальної кількості підприємств харчових галузей (більше 5,6 тис. од.) та близько п'ятої частини від чисельності великих і середніх (близько 2,2 тис. од.).

Таким чином, одним із найважливіших чинників, із використанням якого можна суттєво наростити обсяги робіт по стандартизації в агропродовольчому комплексі виступає, з однієї сторони, значне збільшення бюджетних видатків по нинішній і наступні роки, порівняно з попереднім роком, а з іншої, – активне підключення до фінансування і виконання робіт по розробленню та гармонізації національних стандартів у сфері якості й безпечності продовольства галузевих асоціацій, міжпрофесійних союзів, громадських об'єднань, членами є підприємства харчової промисловості. Це можливо забезпечити лише на основі тісної взаємодії органів державного управління агропродовольчим комплексом (міністерства, державних комітетів, самостійних департаментів тощо) із крупними підприємствами та добровільними об'єднаннями, які утворені практично у всіх харчових галузях, у сфері стандартизації. Мається на увазі формування перспективних і річних планів робіт по стандартизації загальною агропродовольчому комплексу і по кожному ТК із стандартизації, зокрема, акумуляція коштів суб'єктів господарювання на рахунках галузевих формувань на ці потреби та їх цільового використання, ресурсного забезпечення роботи ТК та ін.

Список використаних джерел

1. Віткін Л., Баласинович Б. Інфраструктура якості Німеччини як приклад формування сучасної системи технічного регулювання України // Стандартизація, сертифікація, якість. – 2009. – № 1. – С. 45-50.
2. Ролько О. Упровадження інтегрованої системи управління на м'ясопереробному підприємстві // Стандартизація, сертифікація, якість. – 2009. – № 2. – С. 56-60.
3. Закон України «Про безпечність та якість харчових продуктів і продовольчої сировини» (23.12.1997 р. № 771/97-ВР із змінами і доповненнями) // Державний нагляд за додержанням стандартів, норм і правил та відповідальність за їх порушення: Збірник нормативно-правових актів та нормативних документів. – К.: ДП «УкрНДНЦ», 2007. – С. 168-209.
4. Виклики і шляхи агропродовольчого розвитку / [Пасхавер Б.Й. Шубравська О.В., Молдаван Л.В. та ін.]; за ред. акад. УААН Б.Й.Пасхавера; НАН України; Ін-т екон. та прогноз. – К., 2009. – 432 с.
5. Про програму інтеграції України до Європейського Союзу. Указ Президента України від 14 вересня 2000 р. №1079/2000 // Стандартизація, сертифікація, якість (щоквартальний вкладник до журналу). – 2000. - № 3. – с.2.
6. Забезпечення конкурентоспроможності аграрного сектора економіки України на внутрішньому і зовнішньому ринках. Наук. доповідь. – К.: Ін-т екон. прогноз., 2007. – 260 с.
7. Дані Держспоживстандарту України за 2009 р.
8. Формування національної системи технічного регулювання // Стандартизація, сертифікація, якість. – 2009. – № 3. – С. 3.

Annotation. *A situation is analysed with development, harmonization and introduction of standards of quality and unconcern of food on the enterprises of agrofood sphere. Reasons which brake standardization are exposed, and priority directions and effective levers the use of which will assist activation of this process are reasonable.*

Key words: *agrofood complex, standards of quality and unconcern, technical regulations, control system, european and international normative documents, standardization.*

3

УДК 331.522.4:37

*А.М. Каньоса, к.іст.н., доцент;
М.І. Каньоса, к.е.н., професор, Кам'янець-
Подільський національний універ-
ситету імені Івана Огієнка*

ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ ЧЕРЕЗ ЗРОСТАННЯ ВПЛИВУ ОСВІТИ НА ТРУДОВИЙ МЕНТАЛІТЕТ

Досліджується й обґрунтовується вплив освіти на формування національного трудового менталітету, підвищення конкурентоспроможності трудового потенціалу України, його інноваційного чинника в період трансформації української економіки.

Ключові слова: *трудоий менталітет; трудоий менталітет нації; трудоий потенціал; рівень освіти; конкурентоспроможність трудового потенціалу; мотиваційний механізм.*

Постановка проблеми. Період ринкової трансформації економіки України ускладнюється багатьма значними проблемами. Вимагає пошуку принципово нових підходів до осмислення категорій і понять духовного буття суспільства формування національної соціально орієнтованої економіки з урахуванням посилення глобалізації світового розвитку. Серед таких проблем слід відзначити період адаптації до ринкових умов й урахування ментальних чинників господарювання; відсутність теоретичного і науково-практичного забезпечення новітніх та інноваційних методів регулювання ринкових економічних процесів; присутність багатьох елементів, що залишилися від планово-централізованої системи; недостатня концептуальна розробка механізму регулювання зайнятості робочої сили та оплати її праці, особливо його ментальних засад тощо. Усі вони носять гострий соціальний характер, бо органічно пов'язані з ефективністю функціонування національної економіки. У таких умовах вимагає подальшого розвитку інтелектуалізація праці, інноваційне насичення її змісту та вирішення інших питань з метою якісного оновлення ментальності нації.